

KİTAP TANITIMI

Northrop Frye, *Eleştirinin Anatomisi*, çev. Hande Koçak, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015, (ISBN: 978-975-539-978-2), 431 s.

Kanadalı edebiyat eleştirmeni ve teorisyeni Northrop Frye'in *Anatomy of Criticism* adlı çalışması ilk olarak 1957 yılında yayımlanır. Bu çalışma Hande Koçak'ın İngilizce aslından çevirisiyle *Eleştirinin Anatomisi* adıyla 2015 yılında Türkiye'de yayımlandı. Ayrıntı Yayınları'nın Murat Belge'nin ön sözüyle yayımladığı bu kitap, N. Frye'in farklı zamanlarda birbirinden bağımsız olarak kaleme aldığı dört denemeyi içerir. Bunlar sırasıyla; "Tarihsel Eleştiri: Kipler Teorisi", "Etik Eleştiri: Sembol Teorisi", "Arketipik Eleştiri: Mit Teorisi", "Retorik Eleştiri: Mit Teorisi"dir. Frye, bu kitap (denemeler) ile yapmayı çalıştığı şeyi, bir anlamda çalışmanın amacını "Tartışmalı Bir Giriş", başlığı altında şu şekilde ifade eder:

"Bu kitap, "denemeler"den, "edebi eleştirinin kapsamı, kuramı, prensipleri ve tekniklerine toplu bir bakış sağlama olasılığı üzerine, sözcüğün tam anlamıyla bir deney ya da tamamlanmamış bir girişimden oluşuyor." (s. 28)

Frye, eserini edebiyat eleştirisinin nesnel ölçütlere dayanması gerektiğini savunan Rus Biçimcilerden hareketle biçimci (metin incelemesi ve yakın okuma) bir anlayışı benimseyen Yeni Eleştiri'nin Amerika'da hüküm sürdüğü bir dönemde yazdı. Eleştirinin Anatomisi, Rus Biçimcilerinin ve Yeni Eleştiri mensuplarının yalnızca metni esas alan, metni sosyal, tarihi bağlamından ayırıtıran eleştiri anlayışına karşı bir tavır sergiler. Özellikle eleştiriye bilim olarak tanımlamak isteyen R. Jakobson ve I. A. Richards'tan farklı olarak Frye, bu çalışmasında edebi eleştirinin bilim değil, disiplin olduğunu iddia eder.

"Giriş" bölümünde eleştirinin ve eleştirmenin gerekliliği üzerinde duran Frye, eleştirmenleri "sanat zevki olan ancak hem onu üretmek gücünden hem de onu himaye etmek için gerekli paradan yoksun olan entellektüeller" ve "kültürü topluma dağıtıran kültürlü bir aracılar sınıfı" olarak niteler. (s. 29) Eleştirmenin en temel görevinin ise "zevk sahibi bir insanın edebiyatı nasıl kullanacağını, değerlendireceğini örnelemek ve dolayısıyla da edebiyatın toplum tarafından nasıl sindirilmesi gerektiğini göstermek" olduğunu iddia eder. (s. 34) Edebi eleştirin konusunun sanat olduğuna dikkat çeken Frye, eleştirinin var olması için gerekli nedenleri sıralarken tüm sanatların konuşma yetisinden mahrum olduklarını, fakat eleştirinin konuşabildiğini belirtir. Bu nedenle eleştiri sanat ve kitle arasında önemli bir işlev üstlenir.

Sanatın subjektif değer yargılarına kurban gitmemesi ancak disiplinli, tutarlı bir eleştiri anlayışının var olmasıyla mümkündür. Kişisel değer yargılarına dayanan ‘zevk’ ve ‘beğeni’ gibi subjektif kavramlar edebiyat incelemesinde ve eleştirisinde ölçü olamaz. Bunlar yalnızca edebî eleştiriye ve incelemeyi takip ederek geliştirilebilir değer yargılarıdır. Frye, sistematik ve nesnel bir eleştirinin gerekliliğini şu şekilde ifade eder:

“Eleştiri olmadan yaşamını sürdürmek isteyen ve ne istediğini ya da neyden hoşlandığını bildiğini ileri süren bir toplum, sanatı vahşileştirir ve kendi kültürel hafızasını kaybeder.” (s. 29)

Birinci deneme “Tarihsel Eleştiri: Kipler Teorisi” olarak adlandırılmıştır. Burada kurmaca karakterlerin niteliğinden hareketle trajik, komik, tematik olmak üzere üç kurmaca kipi belirlenmiştir. Frye bunu Aristoteles’in “*Poetika*”da karakterlerin eylemlerini ve statülerini esas alarak yaptığı tür ayırımına uygun şekilde yapar. Buna göre, beş kurmaca kategorisi ileri sürer. (s. 59-61)

1. Kurmaca kahramanı tür bakımından diğer insanlardan üstündür. Bu durumda kahraman tanrı, ilahi bir varlıktır. Bu kategorideki kurmacalar ‘mit’e yaklaşır.
2. Kahraman derece, statü bakımından diğer insanlardan üstünse romans kahramanıdır. İnsan olarak doğaüstü güçlere sahiptir.
3. Kahraman derece bakımından üstün fakat çevresindekilere karşı bir üstünlüğü yoksa epik veya tragedya kahramanıdır. Ayrıca üstmimetik kipi kahramanıdır.
4. Karakter sıradan bir insansa komedyaya veya gerçekçi kurmaca kahramanıdır. Ayrıca bu durumdaki kahraman altmimetik kipi kahramanıdır.
5. Karakter güç ve zekâ bakımından sıradan insanın altındaysa ironik kipi kahramanıdır.

Yukarıda Frye’in kategorik olarak iki temel kip ayırımına gittiği görülür. Kahramanın seviye ve güce bağlı pozisyonu bu ayırmda belirleyicidir. Kurmaca kahramanı sıradan insandan üstünse üstmimetik kipe, sıradan insanda aşağıdaysa altmimetik kipe aittir. Tragedya ve epiğin kahramanı birinciye, komedyaya ve ironik kipi karakterleri ise ikinciye dahildir. Frye, üstmimetik tragedyaı “bir liderin düşüşünü anlatan kurmaca”, altmimetik tragedyaı ise acıma ve korkunun heyecan verici şekilde dışa vurumu (pathos) olarak niteler. (s. 64-65) Komik kurmaca kipi içinde yer alan komedyaya da üstmimetik ve altmimetik olarak ikiye ayrılır ve konusu toplumu bütünleştirmektir. Tematik kipler için ise Frye, Aristoteles’in ileri sürdüğü kavramlardan yola çıkarak şu tespitlerde bulunur:

“Roman ya da oyun gibi türler öncelikli olan genellikle içsel kurmacadır; deneme ve lirik eserlerdeyse öncelikli olan dianoia, yani okurun yazardan edindiği ideadır ya da şiirsel düşüncedir (düşüncenin diğer türlerinden oldukça farklı bir düşüncedir elbette) Dionia’nın en doğru çevirisi belki de “tema” olacaktır, bu ideal ve kavramsal eğilime sahip edebiyat da “tematik” olarak adlandırılabilir.” (s. 81)

İkinci deneme “Etik Eleştirisi: Sembol Teorisi” olarak adlandırılmıştır. Bir önceki bölümde ele alınan ‘dianoia’, yani sanat eserinin anlamının evreleri incelenir. Bu bölümde “Sözel ve Betimsel Evreler: Motif ve Gösterge Olarak Sembol”, “Biçimsel Evre: İmge Olarak Sembol”, “Anagojik Evre: Monat Olarak Sembol” başlıklarına yer verir. Yazar birincide evrede sembolü motif ve gösterge olarak ele alarak, onun önce sözel yönüne dikkat çeker. Okuma eyleminin içe ve dışa dönük olarak gerçekleştiğini ifade eden Frye, her ikisinde de sembollerin ele alındığını belirtir. Edebiyatın bilimsel bir kesinliğe sahip olmadığı gibi sembollerin de böyle bir niteliği olmadığı görülür.

Frye, biçimsel evrede sembollerini imge olarak ele alarak niteler, sembollerinse bu evrede doğayı taklit ettiklerini belirtir. Buradan hareketle biçimsel bir şiir eleştirisi inşa etmeye çalışan yazar, şiiri doğanın bir taklidi olarak kabul eder. Mitik evrede sembolü arketip olarak ele alan yazar, şiirin yalnızca doğanın değil, aynı zamanda başka şiirlerin de taklidi olabileceğini belirtir. Betimleyici evrede, anlatının gerçek olayların taklidi olduğu fikrine sahip olan Frye, arketipik eleştirinin de taklit olduğunu şu şekilde ifade eder. “Arketipik eleştiri, şiiri, şiir sanatının ve şiir sanatını da bizim medeniyet adını verdiğimiz, doğanın bütünsel, insan taklidinin bir parçası olarak inceler.” (s. 135) Anagojik evrede sembolü bölünemez bir bütün olarak ele alan yazar, edebiyatın insanın düşlerini ve düşüncesini taklit ettiğini vurgular. Bu evrede şiirin insan eylemlerini tören olarak taklit ettiği görülür.

Üçüncü deneme “Arketipik Eleştiri: Mit Teorisi” olarak adlandırılmıştır. Burada mitleri arketipik semboller olarak kabul eder ve vahyi, şeytani, analogik olarak üçe ayırır. Daha önce insanın arzularının sonsuz olduğuna dikkat çeken yazar, anlatıcı açısından miti “arzunun sınırlarına yakın ya da arzunun sınırları üzerinde yer alan makul bir noktadaki eylemlerin taklidi” olarak niteler. Bu bağlamda edebi tasarımın bir ucunu mit, diğeri ucunu ise natüralizm oluşturur. (s. 165-166)

Arketipik sembollerden birincisi olan vahyi imgelemin cennet ve din ile ilişkilendirildiği, edebi sembollerin vahyi gerçeklere dayandığı kabul edilir. “Vahyi sembolizmde, cennetin yanan parçaları, güneş, ay ve yıldızların tümü insan bedeninin içindedir.” (s. 176) Şeytani imgelem ise cehennem ile doğrudan ilişkilendirilir. Şeytani imgelemin temel temalarından birinin parodi olduğu görülür. Çünkü parodi, sanatın bir oyunu olarak, gerçek hayatla alay eder. Vahyi imgelem anlatıda mit ile ilişkilendirilirken, şeytani imgelem ironiyle ilişkilendirilir. Analogik imgelem genellikle romanslarda ortaya çıkar. Çünkü romans idealize edilmiş bir dünya sunar. Bu imgelem, vahyi imgelemin yeryüzüne inmiş hali veya bu imgelemin insani karşılığı olarak kabul edilebilir.

Northrop Frye, “Mytos Teorisi” başlığı altında, Aristoteles’in tanımladığı yazınsal türlere mevsimlerden hareketle birer karşılık verir. Buna göre komedi; ilkbahar, romans; yaz, tragedya; sonbahar, ironi ve hiciv; kış mitoslarına karşılık gelir. Komedyada üç temel karakter karşımıza çıkar. Bunlar alazonlar (sahtekârlar), eironlar (kendini küçük gösterenler) ve soytarılardır. Romansta temel yapıyı ise tehlikeli yolculuk, savaş-mücadele ve kahramanın yükselişi oluşturur. Tragedyada dört evre gözlemlenir. Birinci evre kahramanın zirvede olduğu dönemi, ikinci evre gençlik dönemi, üçüncü evre kahramanın başarısının anlatıldığı dönemi, son evre ise düşüşünün

konu edinir. İroni ve hicivde ise romansın parodisine rastlanır. İkisi arasındaki ayırım ise ‘hicvin kavgacı bir ironi’ olduğu şeklinde açıklanır. (s. 260)

Dördüncü deneme “*Retorik Eleştiri: Tür Teorisi*” olarak adlandırılmıştır. Frye, burada retorik sözcüğü üzerinde durarak, retorik bir eleştirinin sınırlarını çizer. Tür teorisine ilişkin Yunanlardan gelen üç kavram olduğunu belirten Frye, bunları drama, epik ve lirik olarak sıralar. Tür eleştirisinin temelinde ise retorik olduğunu iddia eder. Tür ayırımının edebi eserin ideal sergilenme yöntemleri arasındaki farklılıktan kaynaklandığı iddia eder. Frye’a göre temel yazınsal türlerden olan epos; yinelemenin ritmi, nesir; sürekliliğin ritmi, drama; yerindeliliğin ritmi, lirik; çağrışımın ritmi kabul edilir. (s. 288-311)

“Deneysel Bir Sonuç” olarak adlandırılan bölümde yazar, çalışmayla yapmak istediği şeyi açıklar. Yöntemler arasındaki engelleri eleştiren yazar, eleştirmenin kendini tek bir yöntemle sınırlamasına karşı çıkarak, onu eleştiri dışı alanlara yönlendirir. Kendi çalışmasını ve eleştiri anlayışını “yaratma ve bilgi, sanat ve bilim, mit ve kavram arasındaki kopmuş ilişkileri yeniden üreten” bir faaliyet olarak niteleyen Northop Frye, kendi eleştiri anlayışını mitler, semboller, arketipler üzerine inşa eder. Çok yönlü ve derinlikli çalışmasıyla Frye, kendisinden sonraki birçok edebiyat eleştirmeni ve incelemecisine ufuk açmıştır. Biçimci eleştiri anlayışından farklı olarak eleştiri anlayışını metinle sınırlamamış, metin dışı kavramlara yönelmiştir. Böylece sanata ve edebi metinlere bakışta yeni bir eleştiri anlayışı getirmiştir.

Serkan ÖZDEMİR*

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, serkan.ozdemir@marmara.edu.tr